

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА В АСПЕКТІ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

Світлана Ігнат'єва
(Полтава, Україна)

Статтю присвячено актуальним проблемам концепції мовної особистості в сучасній лінгвістиці, виявлено її психологічні чинники, які виявляються в “Щоденниках” Олеся Гончара. Визначені кореляційні зв’язки між лінгвістичними і психологічними змінними в межах провідного модусу мовної особистості та її аксіологічні параметри, що виявляються в мемуарних жанрах.

Ключові слова: антропоцентрична лінгвістика, психолінгвістичні характеристики, мовна свідомість, мовна особистість, аксіологія мовної особистості, аксіологічна картина світу.

Статья посвящена актуальным проблемам концепции языковой личности в современной лингвистике. Определены корреляционные связи между лингвистическими и психологическими изменяющимися в пределах ведущего модуса языковой личности и ее аксиологические параметры, что проявляются в мемуарных жанрах.

Ключевые слова: антропоцентрическая лингвистика, психолингвистические характеристики, языковое мышление, языковая личность, аксиология языковой личности, аксиологическая картина мира.

The article is devoted to the burning issues of language personality concept in modern linguistics. Correlation links between linguistic and psychological variables within a language personality leading modus and its value parameters that are shown in memoir genres are defined.

Keywords: anthropocentric linguistics, psycholinguistic characteristics, language personality, language personality value, world picture value.

Проблема концепції мовної особистості є актуальною, потребує вирішення важливих загальнотеоретичних питань. Головні аспекти її вивчення пов’язані з активізацією функціональних досліджень, з поглибленим інтересом до вивчення мовних і позамовних чинників мовленнєвої комунікації.

Актуальність дослідження полягає у можливості конкретизувати вивчення мовної поведінки Олеся Гончара у лінгвістичних та психологічних змінних, за допомогою яких стала б можливою діагностика мовної поведінки особистості в мемуарному жанрі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в українському мовознавстві літературна, мовознавча спадщина Олеся Гончара потребує комплексного дослідження і теоретичного обґрунтування, незважаючи на те, що його багатогранна творчість неодноразово була предметом наукових розробок. У ґрунтовних працях Надії Сологуб, Валентини Галич, Миколи Степаненка, Марії Зобенко, Людмили Курило та інших досліджується творчий доробок Олеся Гончара, проте у цих розробках не виокремлюється важливий психолінгвістичний підхід до реконструкції мовної особистості митця.

Мета наукового пошуку полягає в дослідженні та систематизації кореляційних зв’язків між лінгвістичними й психологічними змінними в межах провідного модусу мовної особистості. Виходячи із поставленої мети, необхідно виконати огляд базової концепції опису мовної особистості в сучасній лінгвістиці з метою побудови теоретичних

принципів дослідження, визначити головні лінгвістичні параметри мовної особистості Олеся Гончара в мемуарних жанрах, виявити психологічні фактори мовної особистості, які виявляються в “Щоденниках” письменника, підтвердити наявність ознак мовної особистості в мемуарних жанрах.

Виклад основного матеріалу. Психолінгвістичний аспект культури мови тісно пов'язаний з поняттям мовної особистості. Оволодіння її нормами – лексичними, граматичними, стилістичними, орфоепічними – створює своєрідний внутрішній образ світогляду людей у цілому й кожної людини зокрема. Саме мова виконує одну з головних її функцій – мислетворчу. Результат мисленнєвої діяльності стає вербалізованим, оскільки, на думку О.С.Кубрякової, “ми знаємо про структури свідомості тільки завдяки мові, яка дозволяє повідомити про ці структури й описати їх будь-якою природною мовою» [15, с. 21]. Поняття “мовна особистість” є одним із головних у сучасній лінгвістиці, оскільки активно вивчається структура цього феномена, засоби його мовної реалізації, методів дослідження.

Останнім часом посилюється інтерес учених до антропоцентричної лінгвістики, у центрі уваги якої є питання: як людина впливає на мову і як мова впливає на людину, її мислення, культуру. Сучасний підхід до виявлення культурно-мовної специфіки пов'язаний з концепцією мовної особистості, схарактеризованою Володимиром Іллічем Карасиком. На його думку, мовна особистість становить “узагальнений образ носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій” [9, с.16]. Антропоцентрична парадигма виходить із того, що системно-структурний опис мови не може належним чином пояснити його функціонування у людському суспільстві, що зацікавленість мовою, на думку французького вченого Клода Ажежі, “є в той же час зацікавленість самою людиною, бо важливою характеристикою людини є те, як вона використовує мову” [1, с.225].

Термін “мовна особистість” у науковий обіг вперше ввів Г.І.Богін [2, с.32]. Ю.М.Караулов визначив “парадигмальний статус” мовної особистості [11, с.26]. Він запропонував трирівневу структуру мовної особистості, яка на сьогодні є головним засобом її репрезентації. Мовознавець виділяє такі її рівні: вербально-семантичний (носій мови володіє лінгвістичними одиницями), лінгво-когнітивний (поняття, ідеї, концепти відображають ієрархію цінностей) і найвищий – прагматичний (охоплює цілі, мотиви, інтереси, установки та інтенціональності) [14, с.67]. Теоретичними засадами подальших досліджень у сфері мовної особистості (А.М.Шахнарович, В.В.Красних, С.А.Сухих, Л.Г.Саяхова, І.І.Халеева) є запропонована Ю.М.Карауловим трирівнева модель. Поняття “мовна особистість” належить до психолінгвістичних аспектів визначення індивіду як суб'єкта відношень і свідомої діяльності.

Репрезентоване дослідження дає можливість на основі “Щоденників” Олеся Гончара, в яких віддзеркалена динаміка мовленнєвої поведінки мемуариста, простежити психолінгвістичний аспект його мовної особистості.

Ім'я Олеся Гончара вписано золотими літерами на скрижалі нашої епохи. Останнім часом посилюється увага науковців до його творчої спадщини, зокрема мемуаристики. Ярема Гоян зауважує, що “Особливість таланту Олеся Гончара саме в тому, що він уміє в океані рідної мови знайти таке слово, яке несе в собі код нації, і засвітити його перед народом, піднести, як знамено, розгорнути, як епоху, вмістити в ньому степи, ясні зорі і тихі води України” [7, с.6]. У сучасній аспектології прийнятим є підхід, згідно з яким деякі мовознавці вважають, що носієм мовної свідомості є мовна особистість, тобто людина, яка мешкає у конкретному мовному середовищі – у спілкуванні, у стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, у значенні мовних одиниць, смислах текстів. Інші вчені стверджують, що поняття “мовна особистість” є носієм мовних знань і умінь мовленнєвого спілкування.

Розглянемо мовну особистість мемуариста-Гончара як прототип носія національно-культурних цінностей. Вони становлять центральну частину його національної картини

світу і мають різні засоби мовного вираження. Його картина світу віддзеркалює всю сукупність знань і уявлень про навколишній світ. Гончар глибоко відчуває слово в контексті національної культури. Для Олесь Гончара мова є “кровообігом нації”. Він твердо переконаний у тому, що *”Мова кожна – джерело творчої духовності; це той запас генетичної сили й краси, що його народ передає тобі, своєму синові, щоб ти був, щоб не став німим, безголосим”* [5, т.2, с.457]. Мемуарист-Гончар добре розуміє роль української мови у суспільстві, зауважує, що *”Мова для нас, українців, - це не тільки засіб спілкування. За сучасних обставин вона щось значно більше! Для нас мова – це й пам'ять, і честь, і гідність; для народу нашого мова – це саме життя. Бути чи не бути? Вирішується через життєвість мови, через самосвідомість її носіїв. І хоч як прикро буває, я все ж вірю в силу нашої мови, в її майбутнє”* [5, т. 2, с.580].

Мовлення Олесь Гончара відображає його внутрішній світ, слугує джерелом знань про нього, як особистість. Більше того, “очевидно, що людину неможливо вивчити поза мовою...”, оскільки, навіть з погляду обивателя, важко зрозуміти, ким є людина, доки ми не почуємо, як вона говорить. Однак неможливо “мову розглядати відірвано від людини”, через те, що без особистості, той, хто говорить, залишається не більше як системою знаків [5, с.134]. Цю думку підтверджує В. Воробйов, який вважає, що “про особистість можна говорити тільки як про мовну особистість, втілену в мові” [3, с.29]. На думку Ю.М. Караулова, мовна особистість – ось та наскрізна ідея”, яка “пронизує всі аспекти вивчення мови і одночасно руйнує кордони між дисциплінами, які вивчають людину поза її мовою” [4, с.15]. Вчений відзначає, що мовна особистість “починається по той бік звичайної мови, коли в гру вступають інтелектуальні сили, і її сили і її аналіз проводиться на другому і третьому рівнях (виявлення, встановлення ієрархії смислів і цінностей в її картині світу, в її тезаурусі)” [14, с.36]. Таким чином, відоме висловлювання Ф. де Соссюра – “за кожним текстом стоїть система мови” в антропоцентричному аспекті Ю.М. Караулов перефразує: “за кожним текстом стоїть мовна особистість” [14, с.43].

Вивчення мови мемуарів є невичерпним джерелом розвитку образності мовлення, збагачення її лексичного складу, унормованості. Олесь Гончар стверджує, що *”Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертво-декоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватись, придатну для найскладнішої художньої і наукової творчості. Злочином було б занедбати таке неоціненне духовне добро”* [4, т.1, с. 341]. Єдність різних мовних культур і мовних картин світу обумовлюється складною природою мови людини, яка існує в двох головних сферах: у сфері мікросоціуму (безпосередньо цього мовного колективу) і у сфері макросоціуму, тобто на рівні загальнолюдського спілкування і в межах всесвітнього інформаційного простору.

”Щоденники” Олесь Гончара демонструють широкий спектр варіантів мовного коду, яким добре володіє автор. Це розмовний стиль мовлення з широким розмаїттям просторічних елементів: *”Вигадка перевертнів-відщепенців”*, *”Жінка дивилась на цього нікчому з суворим усміхом»*, *”До жінки звертається жевжик-кореспондент, як водиться на “общепонятном”*”, *”І жевжик, ніби ляпаса діставши, одразу перевів розмову на інше”* [6, т.3, с.35]; *”Оркестр духачів іде”* [4, т.1, с.238]; *”Знов зникчємніла газета, зійшла на пси...”* [5, т.2, с.325]; *”Чому випала нам кара відчутти над собою цей дамоклів ядерний меч, перед яким усе живе ціпеніє”* [5, т.2, с.394]; *”Вітерець вівсюжить воду”* [4, т.1, с.219]; *”З туману просікся силует вершника...”* [4, т.1, с.374]; *”Бубка калини - як бубка любові! Вона справді цілюща”* [5, т.2, с.193]. Олесь Гончар вільно володіє засобами літературної мови, зокрема широко вживає у мові “Щоденників” фразеологізми, прислів'я, приказки, примовки: *”Давно відомо: чим більше kota гладии, тим вище він хвіст підійма”* [4, т.1, с.317]; *”Кавун – це те, чим можна наїстись, напитись і вмитись...”* [5, т.2, с.300]; *”А в нього душа така, що перебрєдєш і ніг не замочиш!..”* [5, т.2, с.270]; *”Перед Новим роком ще ложку дьогтю тобі...”* [5, т.2, с.289];

“...як наші полтавці казали: **“Піймав не піймав, а погнатись треба!..”**” [6, т. 3, с.202]; **“Покірне телятко дві матки ссе”** [6, т.3, с. 221]; **“Вовк собаки не боїться, але протилежно, що він гавка...”** [6, т.3, с.267]; козацьке прислів'я **“Відвага мед н'є або кайдани тре”** [5, т.2, с.409] та інші. Використовує Гончар іноземні вкраплення: **“O tempora!”** [5, т. 2, с. 302]; **“O temporal!”** [5, т. 2, с.307]; **“Mehz Licht”** [6, т.3, с. 459]; **“To be or not to be?”** [5, т.2, с. 416]; **“Gratias ago tibi Domine quod fui in hoc mundo”** [4, т.1, с.4176]; **“Pro patria et libertate”** [5, т.2, с.488]; **“Carthaginem esse delendam”** [4, т.1, с. 357]. Активно використовує автор слова-терміни: **“інфляція пустопорожніх слів”** [5, т. 2, с. 393]; **“модель атома”** [5, т.2, с. 281]; **гуманізація науки** [6, т.3, с.189]; **“мутація”** [5, т.2, с. 327]; **вчені-футурологи** [5, т.2, с. 31] тощо. Автор “Щоденників” під час опису явищ природи виступає неперевершеним художником слова, який майстерно володіє виразно-зображувальними засобами цієї мови: **“Весна... Бринять, булькочуть струмки, і в чистоті їх звуків є щось пташине... Небо свіже, аж зеленкувате”** [4, т.1, с.201]; **“Вечір. Булькочуть арики... Асфальтовані алеї ведуть кудись, в глиб парку, в осінь шелестливу...”** [4, т.1, с.222]; **“Тиша, повна тиша... не гнітюча, не стояча, а якась специфічно степова, дзюркотлива, жайворонкова... А пахоці! Не повітря, а духмяний настій. На галявині під посадкою, де вітер не продуває, повітря налите ароматом, загухло... Задихаєшся від прянощів червневих... Пшениця полегла, потолочена бурями-зливами, застигла бурунами, завихреннями могутніми, золотистими”** [4, т.1, с.156]; **“Яка таки гарна в нас мова: коники бризнули з-під ніг! Дякую Богові, що дав мені народитися українцем”** [6, т.3, с.576]; **“Ранок прекрасний, справді новорічний. Морозець співа під ногами”** [4, т.1, с.34]; **“Осінній ліс голим свистом свистить угорі”** [4, т.1, с.305]; **“Кінець березня... За Дніпром, за весняним, море мли, море м'якого найніжнішого світла, і все його він вбирав у душу свою. Саме сонце провесни розлилося там цією млою і танучим світлом заволокло далеч...”** [4, т.1, с.292]; **“Земля куриться пилюкою до хмар. Рве, зриває буря пилюку і жене, підносить до хмар, каламутно-синіх, навислих грозово над цим закуреним світом”** [4, т.1, с.289]; **“В небі куцями, купами зорі! Так зоряно, так урочисто”** [4, т.1, с.221]; **“Розмивається по небу сива волокниста хмара, повна води, сивих дощів...”** [4, т.1, с.198]. У слові Олесь Гончара – “начебто прихована від стороннього ока енергія..., запаси її щедрі, ми постійно черпаємо цю енергію, а вона так і зостається невичерпною, бо її наділено секретом тривалості, незнищеності, зарядженості” [8, с.134]. Ці слова Євгена Гуцала з повним правом свідчать про високий професіоналізм митця, глибоке розуміння автором українського слова. Висока культура мови Олесь Гончара є свідченням культури його думки.

Окремі фрагменти щоденникових записів містять відкрите проголошення авторської позиції: **“Україна – країна краси! Так думаєш, куди б не їхав: чи в Карпати, чи в степи, чи на Сумщину...”** [4, т. 1, с.364]; **“Якщо дійде до громадянської війни, чим погрожують шовіністи, всі підемо на фронт, - каже котрийсь із читачів, - підуть із нами й жінки, і діти, заберемо й бабусь, - краще вмерти, ніж знову в імперське пекло!... Я цілком поділяю його настрій і його готовність. Справді – краще смерть, ніж ти в раби”** [6, т.3, с.386]; **“Мистецтво (як і всяка самобутня праця), безперечно, має для людини наркотичну дію (в найкращому розумінні). Тому воно буде силою і в майбутньому суспільстві”** [5, т.2, с.228]; **“Я люблю бурю. Люблю океан збуреного Всесвіту! А в заслугу собі ставлю таке, зоставившись наодинці з грозою, з бурєю: я ніколи не писав покайних листів!.. Як декотрі з нинішніх модних. Не каюсь, а це ж децю значить?!”** [6, т. 3, с.367]. Разом з тим треба зауважити, що у структурі “Щоденників” мовна особистість знаходить своє відображення двопланово: 1) як система світогляду автора на предмет зображення; 2) як система зображувально-виразних засобів, характерна для ідіостилі мемуариста. Перший план пізнається читачем через другий: система мовних і мовленнєвих експресивних засобів дає можливість відчутти позицію автора [16, с.124] Вона окреслює еволюцію розвитку мовної особистості Олесь Гончара. Це світ його бажань, прагнень, переконань, надій, сподівань.

Висновки. Мовну особистість Олесея Гончара можна охарактеризувати такими рисами: а) неперевершена майстерність у використанні художнього слова; б) високий професіоналізм, в) поліфонічність мислення; в) потяг до творчих і нових пошуків; г) подвижницька діяльність письменника, публіциста, громадського діяча.

Мовна особистість не тільки демонструє зразки мовленнєвої поведінки, які можливі в тій чи іншій ситуації, але і бере безпосередню участь в організації аксіологічної картини світу Олесея Гончара, оскільки поведінка людини відображає ціннісні установки як особистості зокрема, так і колективу в цілому. Мемуарні тексти, які належать Олесею Гончару, демонструють зв'язок еволюції його мовної особистості з фактами біографії письменника, публіциста, громадського діяча, обставинами його життя, духовним, творчим розвитком. Записи, зроблені протягом 1943-1995 років, віддзеркалюють зміни спектру настрою автора, ставлення до історичних подій, явищ природи, людей, з якими Гончару доводилося спілкуватися, модальності, через яку реалізується його емоційне ставлення до світу. Спостерігаємо більш різноманітні мовні засоби, які реалізують ретроспективне бачення світу письменника.

Вважаємо, що мисленнєву та свідому творчість Олесея Гончара формують нормативні одиниці мови та його комунікативна діяльність. Ці вищезазначені категорії окреслюють мовну особистість Олесея Гончара в аспекті психолінгвістичних досліджень.

Перспективи подальших розвідок. Запропоноване дослідження про мовну особистість Олесея Гончара, мабуть, потребує подальшої розробки, яка передбачатиме більш детальний розгляд його "Щоденників" і співвіднесення їх з уже отриманими результатами. Вважаємо за необхідне здійснити періодизацію розвитку мовної особистості Олесея Гончара.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажеж Клод. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки / Клод Ажеж; [пер. с фр.] – М., 2003.
2. Богин Г.И. Концепция языковой личности / Г.И. Богин. – М., 1982. – С. 32.
3. Воробйов В.В. Языковая личность и национальная идея / В.В. Воробйов // Народное образование. – 1998. – № 5. – С. 25-30.
4. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т. / О.Т. Гончар. [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар.]. – К.: Веселка, 2002. – Т.1: (1943-1967) – 2002. – 455 с.
5. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т. / О.Т. Гончар. [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар.]. – К.: Веселка, 2003. – Т.2: (1968-1983) – 2003. – 607 с.
6. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т. / О.Т. Гончар. [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар.]. – К.: Веселка, 2004. – Т.3: (1984-1995) – 2004. – 606 с.
7. Гоян Я. Слухаймо Олесея Гончара / Я. Гоян // "Україна – моя пектораль". Збірник афоризмів Олесея Гончара. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2005. – 282 с.
8. Гуцало Є. Влада таланту / Є. Гуцало // Слово про Олесея Гончара. – К.: 1988. – С. 134
9. Карасик В.И. Аспекты языковой личности / В.И. Карасик. – Волгоград, 2001. – (Языковая личность: проблемы когнитивности и коммуникации).
10. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1981.
11. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – [2-е изд., стереотипное.]. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
12. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность. – М., 1989. – С.15.
13. Караулов Ю.Н. Что же такое "языковая личность"? / Ю.Н. Караулов // Этническое и языковое самосознание. – М., 1995. – С. 38 – 65.
14. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 232 с.
15. Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М., 2004. – С. 21.
16. Проблемы грамматической стилистики. Материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 90-летию профессора М.К. Милых. – Ростов-на-Дону: Издательство УПР РГУ, 1997. – С. 124. – (Выпуск 1).